

**Захист прав та свобод
людини і громадянина в
умовах воєнного стану: шляхи
вдосконалення галузевого
законодавства України**

Наукова записка присвячена дослідженню шляхів удосконалення галузевого законодавства в аспекті захисту прав та свобод людини і громадянина за умов воєнного стану в Україні. Висвітлено основні аспекти та шляхи захисту цивільних та цивільних процесуальних прав фізичної особи, екологічних прав людини і громадянина, підвищення ефективності захисту трудових та соціальних прав людини, проблеми адміністративно-правового забезпечення захисту прав людини і громадянина у сфері національної безпеки і оборони, а також кримінально-правового забезпечення охорони прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Наукова записка підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Комплексне наукове дослідження актуальних проблем захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні», в рамках Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/С15–2025 від 29 жовтня 2025 р. (номер держ. реєстр. 0125U003558).

Наукова записка стане в пригоді науковцям, законодавцю, практичним працівникам, аспірантам, студентам та всім, кого цікавить проблема вдосконалення галузевого законодавства України.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

**ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ГАЛУЗЕВОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Наукова записка

ЮРІНКОН ІНТЕР
Київ–2026

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 6 від 28 квітня 2026 року)*

Рецензенти:

Юрій МИКИТИН, директор Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Світлана ОБРУСНА, професор кафедри державно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту економіки і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

**Захист прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану: шляхи
3-38 вдосконалення галузевого законодавства України** : наукова записка / за ред.
д. ю. н., проф. Зої Загиней-Заболотенко. Київ : Юрінком Інтер, Інститут держави і
права імені В. М. Корецького НАН України, 2026. 324 с.

ISBN 978-617-8799-04-5

Наукова записка присвячена дослідженню шляхів удосконалення галузевого законодавства в аспекті захисту прав та свобод людини і громадянина за умов воєнного стану в Україні. Висвітлено основні аспекти та шляхи захисту цивільних та цивільних процесуальних прав фізичної особи, екологічних прав людини і громадянина, підвищення ефективності захисту трудових та соціальних прав людини, проблеми адміністративно-правового забезпечення захисту прав людини і громадянина у сфері національної безпеки і оборони, а також кримінально-правового забезпечення охорони прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Наукова записка підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи «Комплексне наукове дослідження актуальних проблем захисту прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні», в рамках Договору з Міністерством освіти і науки України № БФ/С15–2025 від 29 жовтня 2025 р. (номер держ. реєстр. 0125U003558).

Наукова записка стане в пригоді науковцям, законодавцю, практичним працівникам, аспірантам, студентам та всім, кого цікавить проблема вдосконалення галузевого законодавства України.

УДК 342.7:341.231.14 «364»(477)

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8799-04-5

© Інститут держави і права
імені В. М. Корецького НАН України, 2026
© Колектив авторів, 2026
© Юрінком Інтер, 2026

Колектив авторів

Ольга АНДРІЙКО — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (підрозд. 4.1, 4.2 — у спіавт. з Дмитром БЕЗЗУБОВИМ);

Анатолій БАБАСКІН — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 1.1);

Дмитро БЕЗЗУБОВ — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 4.1, 4.2 — у спіавт. з Ольгою АНДРІЙКО, підрозд. 4.3 — у спіавт. з Наталією ІСАЄВОЮ);

Марина ВЕНЕЦЬКА — кандидат юридичних наук (підрозд. 1.3);

Ярослав ЖОВНІРЧИК — доктор наук з державного управління, професор (підрозд. 4.4 — у спіавт. з Людмилою КИСІЛЬ, Василем КУЙБІДОЮ, Володимиром НАГРЕБЕЛЬНИМ);

Зоя ЗАГИНЕЙ-ЗАБОЛОТЕНКО — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 5.2);

Наталія ІСАЄВА — кандидат юридичних наук, доцент (підрозд. 4.3 — у спіавт. з Дмитром БЕЗЗУБОВИМ);

Людмила КИСІЛЬ — кандидат юридичних наук, доцент (підрозд. 4.4 — у спіавт. з Ярославом ЖОВНІРЧИКОМ, Василем КУЙБІДОЮ, Володимиром НАГРЕБЕЛЬНИМ);

Тетяна КОВАЛЕНКО — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 3.2);

Сергій КОРОЄД — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 1.2);

Владислав КУБАЛЬСЬКИЙ — кандидат юридичних наук, доцент (підрозд. 5.1);

Василь КУЙБІДА — доктор наук з державного управління, професор (підрозд. 4.4 — у спіавт. з Ярославом ЖОВНІРЧИКОМ, Людмилою КИСІЛЬ, Володимиром НАГРЕБЕЛЬНИМ);

Павло КУЛИНИЧ — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (підрозд. 3.3);

Анна ЛАНДІНА — кандидат юридичних наук, доцент (підрозд. 5.4);

Наталія МАЛИШЕВА — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (підрозд. 3.1);

Володимир НАГРЕБЕЛЬНИЙ — член-кореспондент НАПрН, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України (підрозд. 4.4 — у співавт. з Ярославом ЖОВНІРЧИКОМ, Василем КУЙБІДОЮ, Людмилою КИСІЛЬ);

Яна СІМУТІНА — доктор юридичних наук, професор (підрозд. 2.1);

Геннадій ТИМЧЕНКО — доктор юридичних наук (підрозд. 1.4);

Галина ТРУНОВА — кандидат юридичних наук, доцент (підрозд. 2.1);

Юлія ТУРЛОВА — доктор юридичних наук, старший дослідник зі спеціальності 081 Право (підрозд. 5.3).

ЗМІСТ

Вступ	8
-------------	---

Розділ 1. ЦИВІЛЬНІ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

1.1 Проблеми правового регулювання позиково-кредитних відносин: питання теорії та практики	10
1.2 Захист прав власників майна, примусово відчуженого на користь держави, а також майна, вилученого для використання у військових цілях, в умовах воєнного стану в Україні.....	35
1.3 Проблеми забезпечення прав інвесторів житлового будівництва	57
1.4 Механізм реалізації права на судовий захист у цивільному судочинстві.....	70

Розділ 2. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

2.1 Трудові права як складова системи прав людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.....	90
2.2 Захист права на соціальне забезпечення в умовах воєнного стану в Україні.....	116

**Розділ 3. ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА ТА ЇХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

- 3.1 Формування сучасної моделі забезпечення екологічних прав людини і громадянина в умовах воєнного стану 128
- 3.2 Особливості забезпечення додержання права на достатнє харчування в умовах воєнного стану в Україні 144
- 3.3 Право учасників бойових дій на землю у контексті державної ветеранської політики України 169

**Розділ 4. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ**

- 4.1 Адміністративно-правова доктрина прав і свобод людини у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану 187
- 4.2 Інституційні засади забезпечення стабільності забезпечення прав і свобод людини в національній безпеці в умовах воєнного стану 193
- 4.3 Ефективність та якість забезпечення прав і свобод людини і громадянина в діяльності органів виконавчої влади та податковій сфері 212
- 4.4 Захист прав громадян нормами адміністративного законодавства в умовах воєнного стану 230

**Розділ 5. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

- 5.1 Проблема балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини в умовах воєнного стану в Україні 250

5.2 Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність VS кримінально-правове забезпечення охорони права громадян України на освіту та працю на тимчасово окупованих територіях.....	255
5.3 Кримінологічні та кримінально-правові аспекти забезпечення екологічних прав людини в Україні в умовах війни	276
5.4 Кримінально-правове забезпечення охорони права людини на самозахист в умовах воєнного стану в Україні	308

Вступ

Проблема забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності для сучасної України, яка перебуває в умовах збройної агресії Російської Федерації, починаючи з 19 лютого 2014 року. Воєнний стан як винятковий правовий режим передбачає необхідність тимчасових обмежень прав і свобод громадян для забезпечення національної безпеки та стабільності держави. Однак, в умовах таких обмежень, важливо зберігати баланс між захистом національних інтересів і правами людини, адже захист прав і свобод є основою демократичної правової держави. У сучасній Україні, зважаючи на чинні виклики та загрози національній безпеці, питання ефективного правового регулювання прав людини в умовах воєнного стану є надзвичайно важливим.

Конституція України визначає людину, її права та гідність найвищою соціальною цінністю, що є основним принципом правової держави. Проте, в умовах воєнного стану передбачено тимчасове обмеження певних прав і свобод, що викликає потребу в детальному юридичному регулюванні таких обмежень. Основним завданням у цьому контексті є забезпечення того, щоб обмеження прав і свобод не ставали інструментом зловживань чи свавілля з боку державних органів. Це потребує ретельного вивчення існуючих нормативно-правових актів, визначення недоліків та прогалин у їх застосуванні, а також розробки ефективних заходів для удосконалення національного законодавства.

Актуальність теми зумовлюється як безпрецедентними викликами, з якими стикається Україна в умовах російсько-української війни, так і необхідністю вдосконалення національної правової системи відповідно до європейських стандартів у сфері захисту прав людини. У сучасному правознавстві формується нова парадигма, що акцентує увагу на переважанні принципів людиноцентризму.

Метою цієї наукової записки є розробка концептуальних підходів та науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення галузевого законодавства України в аспекті шляхів захисту цивільних та цивільних процесуальних прав фізичної особи,

екологічних прав людини і громадянина, підвищення ефективності захисту трудових та соціальних прав людини, проблеми адміністративно-правового забезпечення захисту прав людини і громадянина у сфері національної безпеки і оборони, а також кримінально-правового забезпечення охорони прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Методологічну основу роботи становить системний підхід, який дозволяє розглядати захист прав людини в умовах воєнного стану як комплексний процес, що включає різноманітні аспекти захисту та охорони прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. Аксіологічний метод у дослідженні прав людини в умовах воєнного стану в Україні використовувався для оцінки правових механізмів з точки зору їх відповідності основним цінностям правової держави, таким як, наприклад, верховенство права. Цей метод дозволив оцінювати законодавчі ініціативи та практичні механізми крізь призму етичних та моральних цінностей, що є фундаментом для забезпечення прав людини навіть в екстремальних умовах.

Аналіз чинного українського законодавства виявляє низку прогалин і суперечностей, що ускладнюють реалізацію прав людини у сфері забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. Зважаючи на ці виклики, важливо розробити та впровадити нові правові механізми, які б дозволили ефективно забезпечити права людини в умовах воєнного стану та запропонувати шляхи вдосконалення галузевого законодавства України в аспекті захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану.

Розділ 1.

Цивільні та цивільно-процесуальні права фізичної особи в умовах воєнного стану в Україні

1.1 Проблеми правового регулювання позиково-кредитних відносин: питання теорії та практики

Стабільність позиково-кредитних відносин у сучасному суспільстві, яке базується на засадах ринкової економіки, рівності різних форм власності, є запорукою стабільності економіки країни. Ухвалення 16 січня 2003 року Цивільного кодексу України (далі — ЦК України) стало визначальною подією в розвитку цивільного права України, цей акт закріпив основоположні засади цивільно-правового регулювання в Україні. За понад двадцять років існування ЦК України його глава 71 «Позика. Кредит. Банківський вклад» зазнала чисельних змін, але положення § 1 вказаної глави «Позика» залишалися відносно стабільними, що свідчить про міцність фундаменту, закладеного кодифікацією 2003 року. Водночас стрімкий розвиток суспільних відносин, поява нових технологій та нормативних актів об'єктивно зумовили потребу системного оновлення положень цивільного законодавства, які регулюють позиково-кредитні відносини. Необхідність такого оновлення була зумовлена також євроінтеграційними процесами, оскільки Україна взяла курс на гармонізацію свого законодавства із правом Європейського Союзу та імплементацію європейських стандартів у різних сферах суспільних відносин.

Враховуючи вказане, з моменту прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 17 липня 2019 р. № 650 «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного

1.1 Проблеми правового регулювання позиково-кредитних відносин: питання теорії та практики

законодавства України» в Україні та затвердження її персонального складу наказом Міністерства юстиції України № 2771/7/1 від 24 липня 2019 року, в Україні був офіційно даний старт процесу рекодифікації цивільного законодавства України. Після цього на своїх пленарних засіданнях у 2019–2020 роках членами Робочої групи було розроблено та погоджено зміст Концепції оновлення цивільного кодексу України (далі — Концепція)¹, яка визначила стратегічні напрями модернізації цивільного законодавства України.

Автори Концепції оновлення ЦК України (Концепція) вважають, що здійснення рекодифікації впливає із логіки подальшої трансформації суспільства, зокрема формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід’ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства. Серед юридичних чинників та передумов для початку відповідних робіт автори вбачають такі: 1) значний розвиток ринкового законодавства в країні; 2) наявність норм-моделей міжнародних актів; 3) сучасний досвід рекодифікації цивільних кодексів Франції та Німеччини — «бастіонів» приватного права; 4) законодавчий приклад нових членів ЄС — колишніх країн «соціалістичного табору»; 5) необхідний потенціал вітчизняної приватноправової науки².

Незважаючи на існування на території України збройного конфлікту, за останні роки відбулось широке обговорення положень Концепції представниками наукової спільноти та практиками. За наслідками цього обговорення групою депутатів Верховної Ради України було підготовлено «Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)» (далі — Проект ЦК України) (законопроект № 14394 від 22.01.2026)³. Цей проект ЦК України було підготовлено на основі Концепції.

¹ Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

² Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. С. 5–6.

³ Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

Подальша робота з безпосередньої підготовки проекту ЦК України здійснювалася робочою групою з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, склад якої було затверджено розпорядженням Голови Верховної Ради України від 28 липня 2020 року № 260 (із змінами, внесеними розпорядженням Голови Верховної Ради України від 30 червня 2025 року № 1028). У процесі підготовки проекту Кодексу було проведено громадське обговорення, у межах якого опрацьовано зауваження та пропозиції, подані представниками професійного середовища, громадянського суспільства та іншими заінтересованими особами. З метою забезпечення системності рекодифікації, уникнення паралельного (конкуруючого) регулювання та концентрації найбільш якісних напрацювань у єдиному кодифікованому акті, проект Кодексу також узгоджено з актуальними ключовими напрацюваннями законопроектів за реєстраційними № 14056 та 14057, що перебувають на стадії підготовки до другого читання, а також ураховано найкращі пропозиції, подані народними депутатами та громадськістю.

В цілому позитивно оцінюючи результати роботи авторів проекту ЦК України, на прикладі глави 79 проекту ЦК України, яка структурно не зазнала суттєвих змін, у порівнянні з главою 71 чинного ЦК України, не можна не зазначити певні недоліки цього проекту, які потребують усунення. З огляду на вказане, маючи на меті посилення захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин (перш за все, споживачів), маємо звернути увагу: на потребу дотримання при формулюванні положень цивільного законодавства принципу правової визначеності, який є складовою принципу «верховенства права» (ст. 8 Конституції України); на певну архаїчність окремих положень проекту ЦК України; відсутність в проекті ЦК України певних корисних напрацювань, які були викладені у Концепції.

1. Стаття 1289 «Договір позики» проекту ЦК України, як і чинний ЦК України (ст. 1046) визначає договір позики як виключно односторонній та реальний договір. Односторонність цього договору виходить із того, що після передання об'єкту позики позичальнику, яке відбувається ще на стадії укладення договору позики, позикодавець має лише права, а позичальник має лише

1.1 Проблеми правового регулювання позиково-кредитних відносин: питання теорії та практики

обов'язки (повернути борг, сплатити відсотки за оплатною позикою). В свою чергу, з приводу реальності вказаного договору слід зазначити таке. В Україні відсутні легальні дефініції понять «консенсуальний» та «реальний» правочин (договір). Однак диференціація договорів на консенсуальні (від лат. *consensus* — згода) та реальні (від лат. *res* — річ) впливає із норм статті 640 чинного ЦК України, просліджується у нормах, які закріплюють дефініції окремих договорів в розділі III книги п'ятої ЦК України, та є загальновизнаною у цивілістичній доктрині України. Такий же самий підхід в цьому питанні залишається і у статті 737 проекту ЦК України. Отже, якщо для укладення консенсуального договору сторонам достатньо досягти згоди з усіх істотних умов договору, для укладення реального договору потрібно не тільки досягнення домовленості з усіх істотних умов договору, а й передавання майна або вчинення іншої дії.

Реальність договору позики вбачається: 1) з використання законодавцем у дефініції договору позики словесної формули «одна сторона передає, а позичальник зобов'язується повернути...»; 2) прямої вказівки закону про те, що договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками (ч. 1 ст. 1046 ЦК України, ст. 1289 проекту ЦК України).

Зазначимо, що більшість договорів в ЦК України та проекти ЦК України є консенсуальними. Отже, виникнувши з римського контракту «*mutuum*», договір позики є одним із рідкісних прикладів реального договору в цивільному законодавстві України. Відповідно з цим, реальний характер договору позики значною мірою є даниною історичній традиції, яка в процесі рецепції римського приватного права знайшла своє відтворення в цивільному законодавстві низки країн континентальної правової системи (наприклад, ст. 1813 ЦК Італії, норми глави X ЦК Франції, ст. 1753 ЦК Іспанії, ст. 1842 ЦК Мальти, ст. 2.158 ЦК Румунії тощо). Разом з тим, оскільки реальна конструкція договору позики не розрахована на розвинутий ринковий оборот, в цивільному законодавстві багатьох іноземних країн триває перехід до консенсуальної конструкції договору позики. При цьому, навіть країни, цивільне законодавство яких визначає договір позики як реальний договір (наприклад, Франція, Італія, Іспанія), на рівні

закону та/або судової практики визнають консенсуальність договору позики, за яким позикодавець є кредитною установою. В цих умовах збільшується кількість країн, які відмовляються від в цілому архаїчної моделі виключно реального договору позики. Наприклад, в цивільному законодавстві Німеччини, яке розглядається Концепцією як один із орієнтирів для рекодифікації, § 488 НЦУ (грошова позика) та § 607 НЦУ (речова позика) передбачають консенсуальну модель договору позики. Такий же саме підхід демонструє стаття 312 ЦК Швейцарії, стаття 499 Цивільного закону Хорватії, стаття 720 ЦК Польщі, ст. 787 ЦК Сербії, стаття 569 ЦК Словенії, стаття 396 Зобов'язально-правового закону Естонії тощо. Аналогічна тенденція характерна і для актів міжнародної уніфікації договірних прав (наприклад, ст. IV.F.-1:101 Модельних правил європейського приватного права). Крім цього, згідно цивільного законодавства низки європейських країн договір позики може бути консенсуальним або реальним (ст. ст. 129.26, 129b2 книги 7 ЦК Нідерландів, ст. ст. 1934–1935 Цивільного закону Латвії, ст. ст. 806, 809 ЦК Греції, ст. ст. 240, 241 Цивільного закону Болгарії тощо). Окремо зазначимо, що такий відступ від традицій римського приватного права в договірному праві не є поодиноким. Іншим прикладом цього є договір позички (*commodatum*). Якщо у римському приватному праві цей договір був реальним, а згідно статті 827 ЦК України та статті 1062 проекту ЦК України вказаний договір, залежно від волі сторін, може бути реальним або консенсуальним.

З огляду на це виникає питання щодо доцільності існування в Україні консенсуальної моделі договору позики, внаслідок чого такий договір стане двостороннім. На наше переконання, норми статті 1289 проекту ЦК України мають бути в цьому питанні диспозитивними та надавати право сторонам договору позики визначити, за якою саме конструкцією (реальною або консенсуальною) вони мають бажання укласти договір позики. Зазначимо, що відповідні пропозиції обґрунтовувались науковцями вже на момент прийняття ЦК України (2003)⁴.

⁴ Кривенда О. В. Цивільно-правове регулювання позикових відносин в Україні: автореф. дисер. к.ю.н. : 12.00.03. Київ : 2003. 22 с.

Перейти на сайт →